

ФУРҚАТ ВА ИБРОҲИМ ДАВРОННИНГ ФЕЛЬЕТОНЧИЛИКДАГИ ЎРНИ

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i04.132>

Қодирова Муҳайёхон Солиевна
Жўраева Гулчехра Бекмуродовна
ms.qodirova@gmail.com
Қўқон ДУ

Аннотация: Иброҳим Даврон моҳир публицист сифатида ҳам адабиётимиз тарихида муҳим ўрин эгаллайди. Ўз даврининг ҳозиржавоб адиби бўлган бу инсон жамият ҳаётидаги энг долзарб муаммоларга муносабат билдирди. Ҳаётда учровчи камчиликларни аёвсиз танқид қилди. Унинг назаридан ҳеч бир нарса - мактаб ва маориф соҳасидаги нуқсонлар ҳам, муаллимларнинг лаёқатсизлиги ҳам, айрим кимсаларнинг миллат ҳаёти ва тақдирига бепарволиги ҳам, бидъат ва хурофотлар, қуйингки, нимаики долзарб бўлса, шу нарсага эътиборини қаратди, шу миллатнинг бир вакили сифатида ўз қараш ва мулоҳазаларини баён қилди. Унинг публицистик мақолалари савиясининг юқорилиги, кўтарилган масалаларнинг муҳимлиги, баён усулининг жонлилиги ва ҳаётийлиги билан қаламкаш биродарлари Бехбудий, Фитрат, Чўлпон, Ҳамза, Авлоний публицистикаси билан бемалол беллаша олади.

Калит сўзлар: жаҳид, матбуот,, халқ миллат, маориф, газета, нашр

THE ROLE OF THE ERA OF FURQAT AND IBRAHIM IN PHILOSOPHY

Kadyrova Muhaiyokhan Solieva
Joraeva Gulchehra Bekturodovna
ms.qodirova@gmail.com
Kokand SU

Abstract: Ibrahim Davron occupies an important place in the history of our literature as a skilled publicist. This person, who was a contemporary writer of his time, responded to the most urgent problems in the life of the society. He ruthlessly criticized the shortcomings encountered in life. From his point of view, he focused on nothing - defects in schools and education, incompetence of teachers, carelessness of some people to the life and fate of the nation, heresy and superstitions, whatever was relevant, and as a representative of this nation, he expressed his views and opinions. stated. With the high level of his journalistic articles, the importance of the raised issues, the

vividness and vitality of the narrative method, he can easily compete with the journalism of his pen brothers Behbudi, Fitrat, Cholpon, Hamza, Avloni.

Keywords: jadid, press, nation, education, newspaper, publication

"Тарих хотираси халқнинг, жонажон ўлканинг, давлатимиз ҳудудининг холис ва ҳаққоний тарихини тиклаш, миллий ўзликни англашни, таъбир жоиз бўлса, миллий ифтихорни тиклаш ва ўстириш жараёнида ғоят муҳим ўрин тутди".¹ Зеро, тарих хотирасисиз мустаҳкам келажақдан умид қилиш, фаровон, озод ва обод юрт равнақи ҳақида ўйлаш душвор. Жадид алломаларидан бири Маҳмудхўжа Бехбудий хазратларининг пурмаъно сўзлари билан айтганда, "мозий - истиқболнинг тарозиси"дир. Чиндан ҳам, юртимиз, халқимиз тарихининг турфа саҳифаларини кўздан кечириш, уларни жиддий ва чуқур ўрганиб муҳофаза қилиш, холис туриб баҳолаш орқалигина мустақиллигимизнинг моҳиятини англаш мумкин бўлади. Шундай экан, ўз улуғвор тарихи, мавжуд табиий-иқтисодий имкониятларига таянган ҳолда ўзига хос тараққиёт йўлидан бориб, дунё ҳамжамиятида обрў-эътибори ортиб бораётган Ўзбекистонимизнинг истиқболи биринчи галда халқимизнинг юксак маънавиятига, кишиларимизнинг яратувчилик меҳнатига боғлиқдир. Миллий уйғониш даври маърифатпарварлиги, адабиёти, матбуоти ва театри деганимизда, биринчи навбатда, Маҳмудхўжа Бехбудий, Мунавварқори Абдурашидхонов, Фитрат, Абдулла Қодирий ва Чўлпон сингари порлоқ номлар кўз олдимизга келади. Аммо улар билан бирга усули жадид мактаби, замонавий адабиёт, миллий матбуот ва театр санъатининг пайдо бўлиш ҳамда шаклланишига катта ҳисса қўшган бошқа бир қатор сиймолар ҳам борки, улар номини, уларнинг адабий-маърифатпарварлик фаолиятини четлаб ўтиш адолатдан эмас. Шундай сиймолардан бири шубҳасиз, Иброҳим Даврондир.

Назаримда, ер юзидаги мамлакатларда бошқа бирор шаҳар йўқки, унда Қўқондагидек кўплаб шоир ва ёзувчилар туғилиб ижод қилган бўлсинлар. Шу маънода биз, Собир Абдулла таъбири билан айтганда, "шоирлар шаҳри. фозиллар фаҳри" Қўқон билан ҳақли равишда фахрланишимиз мумкин.

Иброҳим Давроннинг XX аср бошларидаги Қўқон адабий муҳитида тутган ўрни нихоятда катта. Бу даврда нафақат ўзбек адабиёти, балки умуман ўзбек жамиятида янгиланиш жараёни кечди. Узоқ асрлар давомида ривожланиб келган ўзбек мумтоз адабиёти илк бор янги тарихий давр келганини тушуниб, шу давр талабларидан келиб чиққан ҳолда ўзининг анъанавий - ғоявий йуналишини ўзгартирди: ўз олдига жамиятни тубдан ўзгартиришга қодир ёшларни тарбиялаш вазифасини қўйди. Шу вазифани бажариш жараёнида адабиётнинг бадиий

¹ И.А. Каримов. Ўзбекистон XXI аср бусагаснда: хавфешликка таҳдид, барқарорлик шарглари на тараққиёт кафолатлари. - Тошкент, 1997. -Б. 140.

имкониятларини кенгайтди. адабий тилни халқ оммаси тилига яқинлаштирди, янги шеърӣй шаклларни ишлаб чиқди. Иброҳим Даврон ана шу адабий жараённинг - янгилаштириш жараёнининг марказида турди. Ҳамза, Собир Абдулла, Усмон Носир, Амин Умарӣй сингари қўқонлик шоир ва ёзувчилар Иброҳим Давроннинг адабий тажрибаларидан фойдаланиб, у бошлаб берган анъаналарни дадил давом эттирдилар ва янги ўзбек адабиётининг шаклланишида фаол иштирок этдилар. Иброҳим Даврон қўқонлик бу ва бошқа ёзувчиларнинг янги авлодига ҳар томонлама усғозлик қилди, усули жаид мактабларини очди; рус-тузем мактабида ўқигани учун араб ва форс тиллари қаторида рус тилидаги адабиётдан ҳам баҳраманд бўлиб ва бошқаларни ҳам баҳраманд этиб яшади; 1904 йилда Қўқонда биринчи фотографияни ташкил этди, ўзбек халқининг шу даврда ҳар тарафлама тараққиёт чўққисига эришган ва бошқаларни ҳам шу чўққи сари етаклаган фарзандларидан бири бўлди.

Жаид адабиётда публицистик мақолалар етакчи ўринни эгаллайди. Адабий-бадий асарлар жаидларнинг маърифий фаолиятида нечоғлик муҳим ўрин тутган бўлса. публицистик мақолалар ҳам халқ онгининг ўзгаруви ҳамда тараққийсида ундан-да муҳимроқ аҳамият касб этди. Ҳамза, И.Даврон, А.Зоҳирий кабиларнинг публицистик, адабий-танқидий чиқишлари, шубҳасиз, жамият ҳаётининг қайсидир бир жабҳасига ўз таъсирини ўтказмай қолмади. Бу борада фельетон жанрининг мавқеи алоҳида бўлганлигини таъкидлаш ўринлидир.

Айрим манбаларда И.Даврон Зокиржон Фурқатнинг фельетончилик соҳасидаги издоши сифатида тилга олинади. Дарҳақиқат, И.Даврон матбуот саҳифаларида ўзининг турли хил мавзудаги мақолалари билан фаол иштирок этиб турган. У устози Фурқат каби ўз фельетонларида халқ манфаатларини ҳимоя этган. Халқнинг рисоладагидай яшашига тусиқ бўлаётган кучлар, манфаатпараст кимсалар, риёкор рухонийлар, худпараст бойлар, таъмагир шайхларни қаттиқ қоралаган, халқ урф-одатларидаги айрим иллатлар устидан кулган, уткир тил билан бу нуқсонларни фош қилган. Адибнинг "Хўқанд, Сух мазор" фельетони адибнинг матбуотда чоп этилган илк тажрибаларидан ҳисобланади. Булардан ташқари, "Редакцияга мактуб". "Янги ихтиро", "Хўқандда порк саёҳати" "Худбинлик ёки виждонсизлик" мақолалари муваффақиятли чиққанлигини эътироф этиш лозим. И.Даврон "Хўқанд, Сух мазор" деб аталмиш мўъжаз асарида халқ орасида яшаб келаётган хурофий иллатларни, жумладан, мазорларга сиғиниш, айрим қабрларни тавоф қилишни қоралайди. Маълумки, Қўқоннинг Шарк тарафида жойлашган Сух мазор қадимдан "муқаддас" саналиб келинган. Айрим кимсалар, хусусан айрим таъмагир шайхлар мазкур мазористонни ўзларининг манфаатларига хизмат қилдириб, бу масканни асосан аёлларнинг сиғиниш масканига айлантириб олган

эдилар. Ўз даврининг зиёлиси бўлган, диний ва дунёвий билимлардан етарли маълумотга эга И.Даврон ушбу мазорда ҳукм сурган беъмани бидъатларни фош этишга астойдил бел боғлаган. Фельетонда маълумот берилишича, бу мазорга асосан аёллар ташриф буюришган, улар фаслнинг қайси бир пайти иссиқми-совуқми демай, ҳар чоршанба ушбу мазорга келиб, 3 ёки 7 дафъа юмалаб, шу жойнинг эгаларига айланган кимсаларга назру ниёз қиладилар. "Сух мазор сабабидан мараз (касал)га мубтало бўлганларни ҳам кўриб турибмиз", - деб ёзади адиб. Ушбу қайд шундан далолат қиладики, "муқаддас" саналган бу мазор хотин-қизлар дардига асло шифо бермаган, аскинча, уларнинг бир дардига ўн дард кўшган. Фақатгина улар ўзларига психологик таъсир ўтказиб тузалдик деб енгиллик ҳис қилганлар.

И.Даврон Сух мазордаги бу ғайриоддий бидъатларни фош этишда мавзу ичига атайин чуқур кириб борган, риёкор "рухоний" ларнинг кирдикорларини ҳар томонлама ўрганган, мазор мутасаддисини мажусий, мазорнинг ўзини муслим ва муслималар мазори эмас, "мажусийликка тааллуқли мазор" деб аташгача бориб етган. Муаллифнинг бундай хулоса чиқармоғига, албатта, етарли сабаблар мавжуд эди. Ўша кезларда бирор кимса шариатга ҳилоф иш тутса, уни мажусий деб аташ дин пешволари ўртасида урфга айланиб қолган эди.

Адибнинг анча муваффақиятли чиққан фельетонларидан яна бири "Янги ихтиро" деб номланган. Мазкур фельетон шуниси билан эътиборга лойиқки, унда илм-маърифат борасидаги янгиликлар, уларнинг инсон ҳаётидаги ўрни, тараққиётга тўсиқ бўлаётган қора кучлар, айниқса жаҳолатга муккасидан кетган амалдорлар, улар орасида ҳукм сураётган сансалорлик, такаббурлик, манфаатнарастлик ва мансабпарастлик иллатлари кораланади. Бу белгилар асар муқаддимасидаёқ кўзга аниқ ташланади: "Амриқо. Олмонийё, Франсийё ва мамолики Афронжиё (Европа мамлакатлари - М. Қ.)да кўз кўрмас, кулоқ эшитмас, дийдаи жаҳон кўрмас ақлларга хайрат беражак янги ихтироёт чиқиб, кундан-кун ҳамма маданий оламийликни шоширмоқда ўлдики, бир замонда, билъакс "бизнинг маъданий ҳосил этдикму", усули жаҳид мактабига муҳолиф, илми жугрофийё, хандасаи даври олам, фалакийёти техника ва кизиқийа ва соира жаъми илм-маданиятдин музтозона ҳаракатдами?" Адибнинг уқтиришича, Гарб мамлакатларида илм-фан, техникада турли-туман ихтиролар яратилиб, муваффақиятлар қўлга киритилаётган бир замонда бизда ушбудек янги-янги "ихтиролар" учрайди:

бир ховлида эр ва хотин уришиб, элликбошига агар (бир) маротаба 50 тийиндан бермаса, албатта, элликбоши иккинчисини тафриқ этмоқ фикрига тушар, охир рўзгорларини бузар;

- ... маҳаллада кардонбой бўлса ва 5-4 боб ховлиси бўлса ҳам. подшолик солиқ олмай, камбағаллардан сўраб оладур;

-... бир кишининг қизига куёв чиқса, куёв тарафига қизни, қиз тарафига куёвни ёмонлашиб, икки тарафдин бирини бахтсиз қиладур;

-... бир тарафдан, тафтиши шахе учун "исфарофка" (маълумотнома) чиқса, бир маъсум кишини булғаб кўрсатмак;

-... икки-уч хотин устига тўртинчи хотин олиб, баъзи сиғишмаганидан таъзири тафрик деб, жабрга нақд ақча олиб тамоқ қилмак;

-... Абдурашид Абдураззоков каби ҳамиша илтимос вакиллари судьяга беруб, уй печатлатмок, 50 тийиндан сумгача рисво (чутал) олмак...:

-... мерослик бой хотин олиб, ақчаси кулга кирган куни Л.Х. каби (бу гумашта Лахтин; Муқимийнинг шу номли бир хажвиясида келтирилган. Бумбайга қочмак.

... Булар ҳаммаси биз тарафдан янги ихтиро эмасму?"²

Келтирилган иктибослар уша пайтдаги ахволнинг, халқ орасида кенг тарқалган турли одат ва бидъатларнинг манзарасини аниқ, очиқ-ойдин кўрсатиб турибди. Ўша пайтдаги жоҳил кимсалар, нопок шахслар, таъмагир амалдорларни қиёфаси ошкора чизилган. Қаердаки жоҳилиятнинг қўли баланд келар экан, маърифат йўлига ўғаноқ бўла оладиган кучлар мавжуд экан. тараққиёт йўлига тўғаноқ бўлиб тураверади. И.Даврон мазкур "ихтиро"ларни бесабаб келтираётгани йўқ. Бу асримиз бошларида одат тусига кириб борган нуқсонлардан айримлари холос. Улар анча йиллар ҳукм суриб келди. Афсуски, уларнинг айрим куринишлари бугунги кунимизда-да учраб қолади.

Европа илм-фани, маданияти улкан ютуқларга эришаётгани, илм-фаннинг халқ манфаатларига хизмат қилиши учун саъй-ҳаракат қилинаётган пайтда И.Даврон келтирган "ихтиролар"нинг бўлиши чидаб бўлмас бир хол эди. Адиб икки хил шакл, икки хил мазмундаги "ихтиролар"ни қарама-қарши қўйиб, жамият ва миллат тараққийсига эришмок учун, том маънода! и, маърифат этагини тутмок, шу билан кифояланмай, маърифат янгиликларини хаткка хизмат қилдирмок керак, деган фикрни билдиради.

Адибнинг эътиборга лойиқ публицистик асарларидан яна бири "Хўқандда порк саёҳати" фелъетони бўлиб, у мавзусининг долзарблиги, ҳаётни ҳаққоний ифодалаши, бадий ифодадаги лўндалиги билан алоҳида ажрапиб туради. Фелъетон хажман унчалик катта эмас, ихчамгина. Аммо унда кутарилган бир масала жамиятнинг, миллатнинг чидаб бўлмас оғриқлардан биридир.

Фелъетонда чор амалдорларининг Хўқанддаги барча истироҳат боғларини ўзлариники қилиб эгаллаб олганликлари, мабодо маҳаллий халқ вакилларидан бирор кимса адашиб кириб қолса, полиция ва қоравуллар томонидан итдай хор қилиб, қувилиши ёки калтакланиш, хатто беш-олти кун қамаб қўйилиши афсус

² *Породим Даврон. Маланий жумбоқлар (литотинография).*

ва надомат билан тилга олинади. Кўриниб турибдики, И.Даврон ушбу ўринда миллий тенгсизлик, ирқий камситиш, ўзгалар тупроғида туриб, ҳақиқий ер эгаларини назар-писанд қилмаслик сингари чор амалдорларининг ғайриинсоний, ўзбошимча хатти- ҳаракатларини кўрсатишга урғу бериб, бу ҳолатларни фелъетон марказига олиб чиқмоқда. Албатга, ушбу ҳолат мақола босилган давр (1909 йил 6 август) учун катта жасорат эди.

Қолаверса, мазкурнинг "Туркистон вилояти газети"да чоп этилиши ҳам ақл бовар қилмайдиган ҳолатдир. Мустамлакачи кучлар манфаатларини ҳимоя қилмоқ ва Н.Остроумовдек бир миллатчи (бу ўринда "миллатчи" каломини ишлатишга ҳақлимиз, чунки Н.Остроумов гарчи бир қатор ўзбек адибларининг асарларини газетада бериш, тўпламларини жамлаб нашр этишга бош-қош бўлган эса-да, унинг асосий мақсади маҳаллий халққа мансуб маданий обидаларини ўзлаштириш, чор ҳукумати учун сидқидилдан хизмат қилиш, ўзининг миллат ҳамда динини бошқаларникидан устун кўйиш ва ҳатто кўзга кўринган адибларни-да, (масалан, Фурқат каби) ўз манфаатлари йўлида хизмат қилдиришидан иборат бўлган³. Н.Остроумов муҳаррир бўлган газетада мазкур мақоланинг босилиб чиққанлигини изохлаш бир мунча мушкул. Негаки, фелъетон муаллифи нафақат танқид нишини рус амалдорларига қаратмоқда, балки цензуранинг бепарволиги, тил билмаслик, тилдаги нозик қочиримларни англамаслик "Хўкандда порк саёҳати" мақоласининг босилиб чиқишига сабаб бўлган. Мазкур мақоладан сўнг "Туркистон вилоятининг газети"да Иброҳим Давроннинг бошқа бирор бир асари босилмаган.

Қисқаси, И.Даврон даврнинг ҳозиржавоб журналисти сифатида, жамият ва миллат тақдирида юз бераётган ҳар бир ўзгаришни илғаб турган ва уларга ўз муносабатини билдириб борган. Бунга биз юқорида тилга олган мақолалар ҳам ишорат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Пўлатжон Домулла Қайюмов.Тазкираи Қайюмий.-Тошкент.1998.-Б.487-488
2. Наим Каримов.Чўлпоннинг ҳаёти ва ижодига оид янги факт ва материаллар. "Чўлпон ҳаёти ва адабий мероси" республика илмий-амалий анжумани материаллари.Андижон.2-3 июнь2000.
3. Чўлпон.Адабиёт надур?.Тошкент. "Чўлпон".1994.-Б.42-43.
4. Иброҳим Даврон. "Ашъори нисвон".(литотипография).И.И.Вайнер Матбааси.1914йил.

³ *Породим Даврон*. Маланий жумбоқлар (литотипография).

5. Ҳ.Ҳ.Ниёзий.Мукаммал асарлар тўплами.4жилдлик.4жилд.Тошкент.1981.
-Б.167-168.

6. Ҳ.Ҳ.Ниёзий. Мукаммал асарлар тўплами. 4жилдлик. 4жилд. Тошкент.
1981. -Б.167-168.